

Stereotypy a specifika v dědickém právu vybraných zemí starověkého světa

Michaela Knollová*

1. Úvod

Při bližším zkoumání starověkých právních řádů lze nalézt na jedné straně řadu zvláštností vyskytujících se pouze v daném státním útvaru, na druhé pak řadu stereotypů, jež se objevují v řadě z nich. Specifika vycházejí zejména z kulturních či náboženských odlišností, které se v průběhu času mohly rozvinout až do podoby pro ostatní státní útvary nepoužitelné či dokonce nepochopitelné. Na druhé straně vyvstává celá řada shod a podobností, jež jsou způsobeny podobným stupněm vývoje státních útvarů. Podceňovat ovšem nelze ani vliv sousedních států, neboť právo bylo často přejímáno, a to buď v původní podobě nebo v podobě upravené pro potřeby toho kterého státu či deformované jeho společenským prostředím.

2. Stereotypy

Dědění v mužské linii a výsadní postavení prvorozeného syna

Už v nejstarších právních úpravách je dědické právo¹ v první řadě přiznáno synům, a teprve není-li dědění po mužské linii možné, dcerám. Toto je navíc spojeno s privilegovaným postavením nejstaršího syna. S takovým přístupem se setkáváme ve většině starověkých právních řádů, ať jde o Indii², Čínu³, právo hebrejské či

* JUDr. Michaela Knollová, doktorandka, Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Příspěvek se zaměřuje výlučně na dědění po zůstaviteli – muži.

² „Po smrti otce a matky, nechť se sejdou bratři a společně nechť užívají otcovský majetek, neboť dokud jsou [rodiče] naživu, nemohou být jeho pány. Ten nejstarší však nechť obdrží otcovský majetek beze zbytku a ostatní ať jsou na něm závislí jako na otci.“ Čl. 104, 105, kapitoly deváté Mánavadharmašástry. ZBAVITEL, D. *Mánavadharmašástra aneb Manuovo ponaučení o dharmě*, Prameny hinduismu, svazek 2., Praha: Nakladatelství ExOriente, 2009. s. 159.

³ V nejstarších obdobích byl privilegovaným dědicem bratr zůstavitele, posléze se však i zde prosadilo dědění v přímé mužské linii ve prospěch nejstaršího syna zůstavitele. TOMÁŠEK, M., *Dějiny čínského práva*, Praha: Nakladatelství Academia, 2004. s. 32, 48.

mezopotamské. Při prvním letmém pohledu na tato ustanovení se může zdát, že zvýhodňování mužských potomků oproti ženským vychází z patriarchálního charakteru starověké společnosti, dokonce snad i z méněcenného postavení žen. Celou věc je však třeba chápat v kontextu s tím, že zatímco dcery sňatkem přestávaly být součástí původní rodiny a stávaly se součástí rodiny manželovy, synové i po uzavření sňatku zůstávali v původní rodině. Právě synové tedy byli pokračovateli rodu, nositelé rodového jména a v neposlední řadě udržovatelé posmrtného kultu předků. Takovýto přístup nebyl cizí většině starověkých právních řádů. Jako příklad může sloužit následující bližší pohled na mezopotamské dědické právo.

Mezopotamská úprava⁴

Jak bylo výše zmíněno patří starověká Mezopotámie, respektive státní útvary vzniklé na jejím území, mezi takové, kde připadá dědictví v první řadě mužským potomkům⁵, a teprve není-li jich, ženským. Z tohoto přístupu ovšem rozhodně nevyplývá, že by byl nárok dcer na rodinný majetek zcela opomíjen. Byl však zpravidla vypořádán nikoli po smrti otce, ale již za jeho života ve formě věna zvaného *šeriktum*, které žena obdržela od svého otce při sňatku. Právě toto věno, které zůstávalo po celou dobu manželství jejím majetkem a nesplývalo tedy s majetkem manželovým (bylo však v jeho správě – viz níže) vyjadřovalo její podíl na otcově majetku.⁶

Rozdělování rodového majetku mezi dědice bylo, stejně jako v dnešní době i ve starověku značně emotivní záležitostí. Dědicové, kteří byli či se cítili zkráceni na svých právech, nezřídka vyvolávali sváry, jež mohly dospět až k narušování pořádku v zemi. Takové situaci

⁴ S ohledem na četnost státních útvarů na tomto území spojnou s četností právních úprav jsou v tomto článku zahrnuty pouze starší sumerské zákony Lípit-Ištara a pozdější babylónské Chammurapiho zákony.

⁵ V případě, že by v okamžiku smrti zůstavitele byli synové nezletilí, spravovala majetek vdova. Teprve po dosažení dospělosti bylo dědictví vypořádáno. DRIVER, G. R., MILLES, J. C., *The Babylonian Laws, Volume I., legal commentary*, Oxford: Nakladatelství Clarendon Press, 1968. s. 334.

⁶ SOUČEK, V. Mezopotámie. In: TUREČEK, J. aj., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Nakladatelství Orbis. 1963. s. 67.

se snažili panovníci předejít, proto jimi vydávané sbírky právních předpisů často obsahovaly ustanovení dědickeho práva. Jejich zájem na vytyčení jasných pravidel byl bezpochyby zesílen skutečností, že i jich samých se dědicke předpisy přímo dotýkaly. Dědicke právem se zabývaly již zákony Lipit-Ištara.⁷ Zaměřovaly se především právě na okruh přípustných dědiců, který tvořili potomci zůstavitele. Vdova neměla zpravidla na dědictví⁸ nárok. Nezůstávala však zcela bez prostředků, neboť jí bylo navraceno věno, které získala od svého otce při sňatku a které bylo v průběhu manželství dáno jejímu manželovi pouze do správy. Rovněž měla právo na svatební dar, který získala od manžela. Pouze v případě, že by při sňatku žádný svatební dar od muže nedostala, získala nárok na podíl na jeho pozůstalosti.⁹ Co se týče potomků, je z dokumentu patrné, že zákony přisuzovaly právo na dědictví v první řadě synům a až sekundárně dcerám: „*Jestliže muž zemře bez mužských potomků, neprovdaná dcera bude jeho dědičkou.*“¹⁰ Je výslovně zmíněno, že se jednalo o dceru neprovdanou, neboť jak již bylo uvedeno výše, nárok provdané dcery byl vpořádán již při jejím sňatku. Právě věnem¹¹ získaným při svatbě se vypořádával nárok ženy na dědictví po otci. Tento postup byl logický, jelikož takovéto řešení zamezilo případným sporům, které by mohly vzniknout po otcově smrti mezi ostatními potomky a novou rodinou dcery. Důsledkem takového sporu by mohlo být štěpení rodinného majetku, který nebyl pro potomky zůstavitele žádoucí. Současně dcera jako výlučná majitelka věna byla zabezpečena do budoucna pro případy, kdy by manžel ztratil.

Mezi potencionální dědice patřily tedy mimo synů i neprovdané dcery a dcery, které byly kněžkami a neobdržely při odchodu z otcovského domu věno. „*Pokud se v průběhu otcova života jeho dcera stane ugbabtu, naditu nebo qadištu, oni [její bratři] rozdělí majetek považující ji za rovnocenného soupeře.*“¹² Lze předpo-

⁷ Zákony panovníka Lipit-Ištara, vládce I. dynastie z Isinu byly oficiálně vyhlášeny pro celý Sumer i Akkad. Ve skutečnosti však byl jejich dosah mnohem omezenější. Jejich význam spočívá zejména v jejich vlivu na Chammurapiho zákony, KLÍMA, J. *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*, Nové obzory vědy. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1963. s. 148.

⁸ Předmětem dědictví byly pouze movité věci, neboť nemovité věci zůstávaly nerozděleny. SOUČEK, V. *Mezopotámie...* s. 70.

⁹ KLÍMA, J., *Společnost ...* s. 148.

¹⁰ Část b zákonů Lipit-Ištara, in: ROTH, M. T. aj., *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, 2. vyd., Atlanta, Nakladatelství Scholar Press, 1997, s. 26.

¹¹ Starobabylónské označení pro věno je *šeriktum*, novobabylónské *nudunnu*. KLÍMA J., *Společnost...*, s. 154.

¹² § 22 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 30. Srovn. § 180–183 Chammurapiho zákonů, které podrobněji rozlišovaly, o jaký typ kněžky šlo, přičemž pouze dcera v pozici kněžky Mardukova chrámu, mohla se zděděným majetkem volně disponovat: „...*kněžka naditum boha Marduka, dá svou pozůstalost,*

kládat, že v okamžiku otcovy smrti byly dospělé dcery v rámci otcovského majetku vypořádány (tedy provdané či kněžky), a proto se dědictví nejspíše týkalo jen dcer dosud v dětském věku. Právě ustanovení takové dcery do pozice rovnocenného dědice vyvrací mylnou domněnku o diskriminaci žen, která by popírala jakýkoliv nárok na rodinný majetek.

Poměrně přehledný systém mohl být zkomplikován, pokud měl zůstavitel potomky s více ženami. V případě dětí z prvního a druhého manželství se svobodnou ženou platilo, že děti z obou vztahů byly považovány za rovnocenné dědice: „...*děti první ženy a děti druhé ženy budou dědit majetek po svém otci rovným dílem.*“¹³ Pokud muž zplodil děti paralelně s manželkou i s otrokyní, získaly sice děti (i sama otrokyně) status svobodného, nezískaly ovšem nárok na podíl na dědictví po svém otci: „...*děti otrokyně se nebudou dělit o majetek s pánovými dětmi.*“¹⁴ Mohlo se však stát, že se muž s otrokyní oženil. Potom bylo na potomky z tohoto svazku vzešlé pohlíženo jako na dědicke způsobil: „*Pokud první žena muže zemře a po smrti ženy se muž ožení s otrokyní (která mu porodí děti), děti jeho první ženy budou jeho (primárními) dědici; děti, které otrokyně porodila svému pánovi, se budou podílet na jeho majetku rovně s jeho svobodně narozenými dětmi.*“¹⁵ Z charakteru citovaných ustanovení je zřejmé, že svazek s otrokyní měl být pro muže náhradním způsobem jak získat potomstvo. To vyplývá zejména z úvodních částí § 26 zdůrazňujícího, že muž se s otrokyní ožení po smrti své první ženy. Získání potomstva bylo pro muže natolik důležité, že dědice mohl v krajním případě získat i z mimomanželského vztahu s nevěstkou, pokud jeho manželka žádné děti neporodila. „*Pokud manželka muži neporodí děti, ale nevěstka z ulice mu děti porodí, on poskytne obilí, olej a oblečení nevěstce, a děti, která mu nevěstka porodila, budou jeho dědici; dokud bude jeho manželka naživu, nevěstka nebude bydlet v domě s jeho první manželkou.*“¹⁶ Právní úprava tedy poskytovala návod, jak si mohl muž zajistit dědice.

kam jí libo...“, zatímco ostatní dcery/kněžky mohly majetek pouze doživotně užívat, neboť po jejich smrti připadl majetek jejím bratrům: „...*dělí se (dcera) o majetek otcovského domu jako jednotlivý dědic a po dobu života (jej) bude užívat; její pozůstalost patří jejím bratrům.*“ In: KLÍMA, J. *Nejstarší zákony lidstva, Chammurappi a jeho předchůdci*. Praha: Nakladatelství Academia. 1979. s. 137.

¹³ § 24 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 30–31.

¹⁴ § 25 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31. Srovn. § 170 a 171 Chammurapiho zákonů, kde klíčovým momentem bylo uznání dětí otrokyně mužem za vlastní. V takovém případě dědily takové děti rovným dílem spolu s dětmi rovnorodé, tedy svobodné manželky. Výjimečné postavení zde měl svobodné manželky, neboť měl právo prvního výběru dědickeho podílu. § 170, 171 Chammurapiho zákonů In: KLÍMA, J. *Nejstarší...*, s. 135.

¹⁵ § 25 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31.

¹⁶ § 27 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž s. 31.

Jak bylo již zmíněno, bylo postavení nejstaršího syna privilegované. Toto zvýhodnění mohlo spočívat v získání dvou podílů namísto jednoho, mohl mu být přidělen další podíl na celkovém majetku (alespoň 10 %) nebo mu byla poskytnuta možnost výběru podílu na majetku (zatímco ostatní o podíly losovali).¹⁷ Podíly ostatních dědiců na pozůstalosti byly rovné. Zůstavitel mohl však ještě za života vyjmout nějakou věc z dědictví a darovat ji ještě za svého života: „*Jestliže otec, během svého života, daruje svému oblíbenému synovi dar prostřednictvím dokumentu opatřeném pečeti, po otcově smrti si dědici rozdělí (zbývající) otcův majetek; nebudou zpochybňovat tento podíl, nebudou odporovat otcově vůli.*“¹⁸

Postavení vdovy upravuje Chammurapiho zákoník toliko stručně, neboť vdova zpravidla nedědila. Nebyla zcela bez prostředků, jelikož disponovala věnem získaným od otce při sňatku a rovněž svatebním darem od manžela. Měla však doživotní právo k užívání svého dosavadního domova: „...*a bude pobývat v příbytku svého manžela; po dobu (svého) života má požívací právo; nebude jej moci prodat; její pozůstalost (patří) jejím dětem.*“¹⁹ V případě, že od manžela svatební dar neobdržela, měla právo na podíl na dědictví, který tento nedostatek kompenzoval: „...*jestliže její manžel jí nedal svatební dar, vyplatí se jí věno a z majetku svého manžela si vezme podíl jako jednotlivý dědic.*“²⁰ Z těchto ustanovení je zřejmé, že cílem nebylo zajistit zákonný dědický podíl vdově, ale zabezpečit její životní potřeby. Naopak dědictví po muži nemělo opustit přímou dědickou linii, neboť pokud by žena rodinu opustila, připadla by její část dědictví jejím dětem.

Závěrem lze tedy shrnout, že co se týče nároku žen na rodinný majetek, nelze se ztotožnit s myšlenkou diskriminace žen z důvodu méněcennosti. Je zde odlišný přístup k ženám a mužům, tento je však způsoben charakterem tehdejší společnosti, která se snažila udržet majetek převážně v přímé mužské linii. Hlavní dědic, tedy nejstarší syn byl od útlého věku otcem vychováván jako nástupce, ať již v obchodu či řemesle.²¹ Zděděný největší podíl a tato výchova zajišťovala tedy také pokračování v otcově díle a rovněž udržení celistvosti rodiny jakož i podporu potřebných členů rodiny. Právní úprava tedy rozhodně neznamenalá uvržení žen, ať již dcer nebo manželky, do bídy, neboť jim byly poskytovány prostředky v jiné formě.

¹⁷ NEMET-NEJAT, K. R. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*. Peabody (Massachusetts): 2. vyd., Nakladatelství Hendrikson publishers. 2008. s. 147.

¹⁸ § 31 zákonů Lipit-Ištara, tamtéž str. 32. Srovn. § 165 Chammurapiho zákonů, in: KLÍMA, J. *Nejstarší...*, s. 135.

¹⁹ § 171 Chammurapiho zákonů In: KLÍMA, J. *Nejstarší...* s. 135.

²⁰ § 172 Chammurapiho zákonů, tamtéž.

²¹ NEMET-NEJAT, K. R. *Daily Life...*, s. 150.

3. Specifika

Osvojení pro dědictví u Egyptanů

Se zvláštním způsobem využití adopce pro účely dědictví se setkáváme ve starověkém Egyptě. Šlo o adopci vdané ženy jejím manželem, po které se na ni pohlíželo jako na jeho dceru. Cílem bylo zvýšit ženin dědický podíl, neboť po smrti manžela měla nárok toliko na třetinu majetku, zbytek připadl potomkům (v případě bezdětného páru sourozencům zůstavitele).²² Pokud muž však ženu adoptoval, získala nárok na celé dědictví. Cílem adopce bylo tedy uměle vytvořit příbuzenství, které dědění v plném rozsahu umožnilo: „...*můj manžel Nebnofer dal mě, zpěvačce Sútechově, písemné prohlášení, že mě učinil svou dcerou a že mi připsal veškeren [svůj] majetek, nemaje syna ani dcery ode mne.*“²³ S ohledem na důležitost aktu byla potřebná nejen zmíněná písemná forma, ale rovněž i přítomnost svědků, jak vyplývá i z pokračování textu: „*Všec-ko, co jsem s ní získal, odkázal jsem Renofře, své manželce. Kdyby některý z mých vlastních sourozenců vystoupil proti ní po mé smrti zítřka nebo pozítří a řekl: „Nechť se mi dostane podílu po mém bratru, ‘at.d., před velice četnými svědky: před podkoním Rirem, podkoním Kaerisem, podkoním Benerejatvennofrem, před podkoním Nebnofrem, synem Anrokejovým, před šerdenem Pekamenem, před šerdenem Sitemanem a jeho manželkou Azedou, hle, učinil jsem odkaz své manželce Renofře toho dne před svou sestrou Huarímou.*“²⁴ Písemná forma i přítomnost svědků tak upevňovala pozici potencionální vdovy před případnou snahou manželových příbuzných zpochybnit adopci a získat dědictví pro sebe.

Levirát a Chetitě, levirát a Hebrejci²⁵

Levirát a Chetitě

Podrobné poznání chetitského dědického práva není vzhledem k nedostatečně dochovaným pramenům bohužel možné. Nejvýznamnějším zdrojem pro poznání

²² Třetina dědictví ovšem nebyla jejím jediným majetkem, neboť nadále vlastnila majetek, který získala sama a také ten, který získala po rodičích. FEUCHTOVÁ, E. Ženy. In: DONADONI, S. *Egyptský člověk a jeho svět*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. 2006. s. 286.

²³ LEXA, F. *Veřejný život ve starověkém Egyptě, II. doklady*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1955. s. 114.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Problematiku levirátu a jeho využití v právu chetitském i hebrejském autorka podrobněji zpracovává KNOLLOVÁ, M. *Levirát (u Chetitů a Hebrejců)*. In: *Dny práva* – 2011. Brno: Masarykova univerzita. v tisku.

práva jsou takzvané chetitské zákony,²⁶ které mimo ustanovení týkající se práva trestního obsahují i normy práva rodinného, vlastnického a rovněž několik ustanovení zabývajících se dědickým právem. Jde o ustanovení zakotvující institut levirátního manželství²⁷, který stanovil povinnost znovuprovdání ovdovělé ženy za jiného mužského příslušníka rodiny jejího muže: „Pokud má muž ženu a pak muž zemře, ženu si vezme jeho bratr, pak si ji vezme otec. Pokud také otec zemře, jeden z bratrových synů si vezme ženu. Nebude trest.“²⁸ Dovětek "neбудe trest" je v ustanovení z toho důvodu, že za běžných okolností nebylo v chetitské společnosti možné uzavřít sňatek a ani udržovat vztah sexuálního charakteru mezi příbuznými, což se vztahovalo i na příbuzenství vzniklé sňatkem.²⁹ Zavedením levirátního manželství tedy Chetitě poměrně zásadním způsobem zasáhli do rodinného práva. Na druhou stranu je pravdou, že s ohledem na níže uvedený význam levirátu jej zřejmě vnímali spíše jako ochranu rodinných zájmů, než jako zásah do osobnostních práv.

Nabízí se tedy otázka, za jakým účelem bylo levirátní manželství zavedeno. V dostupné literatuře se nabízí ochrana před přetržením rodové linie v případě bezdětného manželství či ochrana před nežádoucím převedením dědictví mimo rodinu zůstavitele.³⁰ Chetitské právo explicitně nevyjadřuje, že by se levirátní manželství vztahovalo pouze na případy, kdy bylo manželství zůstavitele bezdětné. Stejně jako v případě mezopotamského či zmíněného egyptského práva i právo chetitské znalo věno, tedy majetek, jež žena obdržela při sňatku od svého otce³¹, se kterým sice mohl manžel disponovat, ale které nepřestávalo být jejím výlučným majetkem³². Přestože tento majetek nesplynul s majetkem manželovým a potažmo s majetkem jeho rodiny, jeho správa mohla být pro manželovu rodinu velmi výhodná. Pokud

by tedy ovdovělá žena opustila rodinu svého muže, došlo by i ke ztrátě těchto hodnot. T. Bryce nezavrhuje ani alternativu, kdy by se ovdovělá žena mohla dostat do finanční tísně, k čemuž by mohlo dojít, například pokud by její věno nestačilo na budoucí živobytí. V takovémto případě by tedy ustanovení levirátního manželství nechránilo rodinu muže, ale i ženu samou. K tomu je T. Bryce zdůrazňováno ustanovení mezopotamského práva ochraňujícího vdovy a sirotky.³³ S tímto tvrzením ovšem nekoresponduje skutečnost, že oproti mezopotamskému právu právo chetitské neobsahuje takovéto ochranné ustanovení ochraňující vdovy či sirotky a nevyjadřuje žádnou zvýšenou ochranu slabých a potřebných. Více pravděpodobnými důvody se proto jeví zachování rodové linie či zabránění nežádoucím přesunům rodového majetku. První důvod lze podepřít tvrzením E. Neufelda, že se povinnost levirátního manželství vztahovala pouze na ženu v plodném věku³⁴. I takový případ ovšem může mít motiv spíše ekonomický, neboť žena, jež překročila plodný věk, zpravidla spíše v rodině zůstává, neboť možnost návratu k rodičům či uzavření dalšího sňatku se jeví málo pravděpodobné. Rovněž s přihlédnutím k tomu, že chetitské právo neomezuje aplikaci levirátního manželství na případy bezdětného manželství, lze považovat ekonomické aspekty za převažující motivaci pro zřízení a využívání tohoto institutu.

Podle údajů, které máme k dispozici, nebylo pro muže možné se z povinnosti uzavřít levirátní manželství vyvázat. S ohledem na to, že se nejednalo o přísně monogamní společnost, nebylo ani manželství pro muže překážkou pro uzavření sňatku s další ženou.³⁵ V souvislosti s přesným určením pořadí a alternativních „ženichů“ pro vdovu vyplývá, že se zákonodárce snažil minimalizovat pravděpodobnost, že by nebylo možné vdovu k rodině zemřelého muže znovu připoutat.

Levirát a Hebrejci

Levirát dnes především známe z práva hebrejského. Nejednalo se ovšem o originální institut, ale institut převzatý s největší pravděpodobností právě od výše zmíněných Chetitů, ať již přímo nebo zprostředkovaně přes Kanaánce.³⁶ Stejně jako u Chetitů i u Hebrejců znamenal levirátní sňatek výjimku, která odstraňovala překážku zákazu sňatku mezi mužem a švagrovou.³⁷

²⁶ Původ těchto zákonů zachycených na dvou tabulkách je datován zhruba do období 15.–14. století př. Kr.

²⁷ Levirátní manželství, levirátní – z latinského *levir* (švagr).

²⁸ GÖTZE, A. *The Hittite Laws*. In PRITCHARD, J. B. *Ancient Near Eastern Texts*. 1. vyd., Princeton: Nakladatelství Princeton University Press. 1950. s. 196.

²⁹ Tento zákaz byl obsažen i v ustanoveních chetitských zákonů, a to včetně trestu za jeho porušení, kterým byla smrt. NEUFELD, E. *The Hittite Laws*. London: Nakladatelství Luzac & Co. Ltd. 1951. s. 54. Je třeba zmínit, že chetitské právo kapitálním trestem neoplyvalo a tento trest se týkal pouze nejzávažnější trestné činnosti, mezi které patřily i tyto sexuální delikty.

³⁰ BRYCE, T. *Life and Society in the Hittite World*. 1. vyd. Oxford: Nakladatelství University Press. 2002. s. 131–132.

³¹ Jde o případ klasického a převládajícího typu manželství, kdy žena přicházela do manželova domu. V opačném případě, kdy šlo o tzv. manželství Erebu, kdy naopak muž přicházel do rodiny ženy, byly i majetkové transfery odlišné. K tomu dále NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 124, 141 a násl., s. 151 a násl.

³² Její manžel jej mohl získat pouze v případě její smrti. BRYCE, T. *Life...*, s. 120.

³³ BRYCE, T. *Life...*, s. 132.

³⁴ NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 192.

³⁵ Přestože společnost byla spíše monogamního charakteru (s výjimkou nejvyšší společenské vrstvy). K tomu BRYCE, T. *Life...*, s. 132–133.

³⁶ K tomu NEUFELD, E. *The Hittite Laws...*, s. 94 a násl.

³⁷ Srov. Lv 18,16, in *Starý zákon*. Překlad s výkladem 2. Druhá a třetí kniha Mojžíšova. Exodus – Leviticus. Praha: Nakladatelství Kalich. 1975. s. 300.

Hebrejci levirát převzali a upravili dle svých potřeb.³⁸ Základními prameny pro poznání hebrejského levirátu jsou příběh Judy a Tamar, Kniha Rút a zejména pak ustanovení Deuteronomia. Jediným relevantním zdrojem informací o levirátu je ovšem Deuteronomium, neboť v příběhu Judy a Tamar ani Rút a Boaze nejde o klasickou aplikaci levirátu.³⁹ Mezi zásadní rozdíl oproti právu chetitskému⁴⁰ patří v první řadě omezení povinnosti uzavřít levirátní sňatek toliko na bratra zemřelého. „*Když budou bydlet bratři spolu⁴¹ a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno jeho zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo vymazáno z Izraele.*“⁴² Jak je z citovaného ustanovení patrné, Hebrejci zde explicitně vyjádřili význam levirátu, tedy zachování rodového jména a potažmo i udržování kultu zemřelých předků⁴³ či "předání zaslíbení Hospodinovo" jak uvádí příběh Judy a Tamar.⁴⁴

Výše uvedený text by mohl naznačit, že význam hebrejského levirátu je jasný. Přes skutečnost, jakou váhu přikládali Hebrejci synovi,⁴⁵ nelze opominout ani důvod ekonomický, který zcela nezankl, neboť přes veškerá specifika hebrejské společnosti se i zde setkáváme s typickou snahou o zachování majetku v jeho neporušené podobě ve stávající rodině. Tím, že švagr uzavřel levirátní sňatek, stal se jediným dědicem svého zemřelého bratra.⁴⁶ V případě, že by se levirátní sňatek nerealizoval, došlo by ze zákona k rozdělení dědictví.⁴⁷

³⁸ K tomu dále BURROWS, M. Levirate Marriage in Israel. In *Journal of Biblical Literature*, 1940, roč. 59, č. 1, Georgia: Society of Biblical Literature. s. 25 a násl.

³⁹ Podrobnější rozbor obsahuje KNOLLOVÁ, M. *Levirát...*, v tisku.

⁴⁰ Srov. již citované ustanovení § 193 chetitských zákonů.

⁴¹ Výraz „bratři, kteří žijí spolu“ respektive jeho výklad se stal předmětem dalších diskuzí, kde se setkáváme s různými názory na to, zda se jedná o případ, kdy je patriarcha rodiny (tj. tchán dotyčné ženy) stále naživu a společné soužití tedy vychází z ekonomické závislosti synů nebo, zda je již mrtev. K tomu LEGGETT, D. A. *The Levirate...*, s. 42-48.

⁴² Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...*, s. 285.

⁴³ *Starý zákon*. Překlad s výkladem 3. Čtvrtá a Pátá kniha Mojžíšova. Numeri – Deuteronomium. Praha: Nakladatelství Kalich. 1974. s. 285.

⁴⁴ Srov. Gn 38, in: *Starý zákon*. Překlad s výkladem 1. První kniha Mojžíšova. Genesis, Praha: Nakladatelství Kalich. 1968. s. 222-227.

⁴⁵ BURROWS, M. *Levirate marriage...*, s. 31.

⁴⁶ E. W. DAVIES uvádí, že se muž po sňatku stal toliko správcem jmění pro budoucího syna a teprve v případě, že by se z manželství syn nenarodil, přešel by majetek na něj. DAVIES, E. W. *Inheritance Rights and the Hebrew Levirate Marriage: Part 2* In *Vetus Testamentum*, 1981, roč. 31, č. 3. Leiden: Nakladatelství Brill. International Organization for the Study of the Old Testament. s. 258-259.

⁴⁷ MIELZINER, M. *The Jewish Law of Marriage and Divorce in Ancient and Modern Times, and its Relation to the Law of*

Je třeba připomenout, že i v právu hebrejském disponovala žena vlastními finančními prostředky, které v případě odchodu z rodiny odnášela sebou a které mohly být také za určitých okolností pro švagra motivací k uzavření sňatku. Levirát mohl být naopak výhodný i pro ženu, neboť nepatřila mezi dědice manželova majetku⁴⁸ a vlastní majetek jí nemusel postačit k samostatnému životu. E. W. Davies dokonce výslovně uvádí, že zachování jména bylo totožné se zachováním majetku zemřelého.⁴⁹ Dokládá to odkazem na starozákonní ustanovení o Dědictví Selofchadových dcer. V tomto příběhu se řeší návaznost rodové linie muže, který zemřel bez mužského potomka. Dědictví se domáhají jeho dcery právě proto, aby bylo rodové jméno zachováno, neboť v této souvislosti je jméno muže zachováno v Izraeli pouze v případě, že zůstane jemu nebo jeho rodu v dědickém držení půda v zaslíbené zemi.⁵⁰

Na rozdíl od chetitského práva se zde setkáváme s možností levirát odmítnout, což je logické vyústění dlouhodobé aplikace tohoto institutu proti právu chetitskému. Uzavření levirátního manželství mohlo být pro bratra zemřelého výhodné i nevýhodné. Převaha výhod či nevýhod vycházela z konkrétní situace. V případě, že se chtěl levirátnímu sňatku vyhnout, umožňoval mu Starý zákon levirát odmítnout. „*Avšak jestliže si ten muž nebude chtít vzít svou švagrovou, vystoupí jeho švagrová do brány ke starším a řekne: „Můj švagr se zdráhá zachovat svému bratrovi jméno v Izraeli, není svolný vůči mně užít práva švagrovství.“ Předvolají ho tedy starší jeho města a promluví s ním. Když bude stát na svém a řekne: „Nechci si ji vzít“, přistoupí k němu před staršími jeho švagrová, zuje mu střevíc, plivne mu do tváře a prohlásí: „To si zaslouží muž, který nechce svému bratru zbudovat dům.“ I bude mít v Izraeli přezdívku: „Dům vyzutého“.*“⁵¹ Celý obřad, nazývaný *chalice*, poskytoval možnost odmítnout realizaci levirátu toliko muži. Jak vyplývá z charakteru obřadu, byla realizace odmítnutí poměrně nesnadná a navíc pro muže ostudná. Nejprve byla nutná aktivní iniciativa ženy, která se musela obrátit na starší s požadavkem řešení celé záležitosti. Žena nemusela nutně usilovat o realizaci levirátního sňatku, ale o definitivní vyjasnění situace, neboť neproběhl-li by obřad *chalice*, nemohla uzavřít nový sňatek či se vrátit do otcovského domu. Skutečnost, že musel muž předstoupit před radu starších, tedy před velmi respektovanou autoritu a zde pro-

the State. Littleton (Colorado): Nakladatelství Fred B. Rothman & Co. 1987. s. 55.

⁴⁸ DAVIES, E. W. *Inheritance Right and Hebrew Levirate Marriage, Part 1* In *Vetus Testamentum*, 1981, roč. 31, č. 2. Leiden: Nakladatelství Brill. International Organization for the Study of the Old Testament. s. 139.

⁴⁹ DAVIES, E. W. *Inheritance Rights...* Part 1. s. 141.

⁵⁰ Nu 27,1-11, in: *Starý zákon...* 3. s. 145-146.

⁵¹ Dt 25,5-10, in: *Starý zákon...* 3. s. 285.

hlásit, že nechce splnit povinnost vůči bratrovi, byla bezpochyby velmi nepřijemná, čemuž odpovídá i ponižující rituál⁵², kdy mu vdova zuje střevíc⁵³, plivne do tváře a vyřkne stanovenou formuli. Dle některých výkladů mohlo jít o dokonce o natolik nepřijemnou záležitost, že dotýčný raději levirátní sňatek uzavřel.⁵⁴ V průběhu doby se vyvinula další související pravidla pro průběh celého obřadu (určení vhodných či nevhodných dnů, přítomných osob či překážek pro samotný výkon chalice⁵⁵). Jednou ze zásadních podmínek byla nutnost vyčkat 90 dní od smrti manžela, neboť vdova mohla být se zemřelým těhotná. Provedením obřadu chalica došlo k definitivnímu zániku povinnosti uzavřít levirátní manželství.

Na rozdíl od Chetitské říše, kde existence leviráty skončila s jejím zánikem v roce 1190 př. Kr., v případě hebrejského práva je tomu jinak. Hebrejské právo dále existovalo a existuje jako právo židovské včetně institutu leviráty. Levirátní institut vhodný pro agrární společnost ovšem v dalším vývoji logicky ztrácel na významu a navíc se připojila další řada aplikačních problémů.⁵⁶ V průběhu let se vedly na téma leviráty a chalica diskuse, které pokračovaly i po vzniku státu Izrael a i v moderní době je tato problematika stále živá.⁵⁷

⁵² Průběh rituálu popisuje například GREENSTONE, J. H. *Halizah*. In *Jewish Encyclopedia*. The unedited full-text of the 1906 Jewish Encyclopedia. dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7105-halizah>>. [cit. 20. 10. 2011].

⁵³ Dle některých autorů je střevíc jakýmsi ztělesněním majetku po zemřelém a „zutím“ tedy dochází ke vzdání se tohoto vlastnictví. K tomu a rovněž také podrobněji k významu střevíce v Bibli CHINITZ, J. *The Role of the Shoe in the Bible*. In BACON, S. (ed.). *Jewish Bible Quarterly*. roč. 35, č. 1, Jerusalem: Jewish Bible Association. 2007. s. 41–46.

⁵⁴ K tomu srov. FRIEDLÄNDER, M. *The Guide for the Perplexed by Moses Maimonides*. 2. vyd. 1904. In Seforim, kapitola 49, dostupné z: <http://www.teachittome.com/seforim2/seforim/the_guide_for_the_perplexed.pdf>, [cit. 10. 9. 2011].

⁵⁵ GREENSTONE, J. H., *Halizah*....

⁵⁶ Například definitivním prosazením monogamie, kdy ženatý bratr nemohl levirátní realizovat a musel podstoupit chalicu. Monogamie byla zavedena do židovské rodiny v průběhu vrcholného středověku. CHLOROS, A., RHEINSTEIN, M., GLENDON, M. A. (Eds.) *International Encyclopedia of Comparative Law Volume IV. Persons and Family*. Tübingen: Nakladatelství Mohr Siebeck. Leiden/Boston: Nakladatelství: Martinus Nijhoff Publishers. 2007. s. 31

⁵⁷ Problematiku leviráty a chalicy v židovském právu a vývoj do moderní doby blíže představuje KNOLLOVÁ, M. *Levirát*....

4. Závěr

Toto představení některých oblastí dědického práva vybraných zemí nám ukazuje, že shody v právní úpravě se vztahují zejména na základní pravidla pro dědění, zejména na určení okruhu potencionálních dědiců. Tyto shody vychází z kulturních podobností starověkých společností, respektive z faktu, že se v drtivé většině jednalo o společnosti patriarchálního charakteru. Na druhou stranu příspěvek v části specifik dokazuje, že každá společnost byla originální a právě tyto originality často dospěly k zvláštním právním institutům „na míru“ vyhovujícím jejich specifickým potřebám. Často se pak jednalo o řešení natolik nápadité, že jej ostatní státní útvary absorbovaly do svých právních řádů, byť s úpravami vyhovujícími jejich vlastním potřebám.

Bez zajímavosti není, že uvedené základní principy, či stereotypy, se vyskytovaly v řadě kultur po dlouhá staletí. Za mnohá lze připomenout preferenci mužských dědiců či starou českou úpravu věna nevěstina, na jehož vydání, jako na podíl na rodovém majetku, měla žena právní nárok, který mohla rodina odmítnout jen v kvalifikovaných případech. Jeho realizací se současně považovala za odbytou a ztrácela nárok na dědictví. Pokud však nebyla provdána, nárok na dědictví jí zůstával zachován.⁵⁸

Závěrem lze připomenout, že ani skutečnost, že se jedná o představení starověkého práva, neznamená, že jde o dávno zapomenutou právní úpravu či staletí neexistující instituty, a proto je studium právních dějin důležité i dnes.

Summary

This paper focuses on selected institutes of inheritance law of ancient states. On the one hand points to the consistent approach of selected countries in some important areas, especially in the determination of the heirs. On the other hand emphasizes the peculiarities of inheritance law in some states caused by the specificity of the culture.

⁵⁸ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V., *České právní dějiny*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. s. 151–157. KNOLL, V. *Intestátní dědická posloupnost a odúmrtí v českém středověkém právu zemském*. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011. Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. 2011. s. 129–137.